

HANS MOMMSEN

Generációs ellentétek és ifjúsági lázadások a Weimari Köztársaságban

Az 1968-as események következményeként számos nyugati egyetemen a társadalomtudományi kutatások fokozottabb érdeklődéssel fordultak a generációk közötti konfliktusok feltárása felé.¹ Az utóbbi évtizedben Ronald Ingelhart „*The Silent Revolution*” c. művéhez kapcsolódóan egy sor politika-, illetve társadalomtudománnyal foglalkozó szakember kutatta behatóan: hogyan hat a generációváltás a politikai részvételre és az ellenzéki szerepre való hajlandóságra.² Átfogó statisztikai adatok alapján lehetőség nyílik egy olyan nemzetek közötti összehasonlításra, ami a generációs problematikának a politikai akaratképzésre gyakorolt hatását vizsgálja. Az ingelharti tézis alapja az a feltevés, hogy a „bőség társadalmában” a generációs változással összefüggő hajlandóság mutatkozik az „immateriális értékek” hangsúlyozására, és ez fokozza a fiatalság hajlamát a lázadásra.³

A történettudomány azonban a generációk közötti feszültségek és konfliktusok szerepét csak kivételes esetekben vizsgálta. Robert Wohl úttörő munkája, a „*The Generation of 1914*” (1978), az első összefoglaló elemzés erről a problémakörrel, a két világháború közötti időszakban hasonlítja össze az angol, a francia, a német és az olasz fejlődést.⁴ Wohl arra a következtetésre jut, hogy a szóban forgó országokban 1914 előtt, de az első világháború tapasztalatainak következtében még inkább megerősödve létezett egy sajátos „ifjúsági ideológia”, amely a felnövekvő ifjúság és a felnőtt lakosság közötti feszültségeket tükrözte.

Wohl szerint az „1914-es generáció” és az ifjabb korcsoportok virtuális lázongásainak kiváltói lényegében a polgári értelmiség és az írók. Hajlik arra, hogy a weimari évek generációs konfliktusát az irodalmi és szellemi élet te-

¹ Lewis S. Feuer: *The Conflict of Generations: The Character and Significance of Student Movements*, New York 1969. — John R. Gillis: *Youth and History: Tradition and Change in European Age Relations, 1770 to the Present*, New York 1981. Német kiadás: *Geschichte der Jugend. Tradition und Wandel im Verhältnis der Altersgruppen und Generationen*, Weinheim 1980.

² Ronald Ingelhart: *The Silent Revolution. Changing Values and Changing Political Styles Among Western Publics*, Princeton 1977. — *Ua.*: *The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies*, a *The American Political Science Review*, vol. 65. (1971) kötetben 991. Továbbá Stephen F. Szabó: *West Germany and Changing Security Perspectives a The Successor Generation: International Perspectives of Postwar Europeans*, London 1982. — Peter Kmiecik: *Wertstrukturen und Wertwandel in der Bundesrepublik Deutschland*, Göttingen 1976. — Joachim Matthes: *Sozialer Wandel in Westeuropa*. Frankfurt 1979.

³ Ingelhart, *Silent Revolution*, 285.

⁴ Robert Wohl: *The Generation of 1914*, Cambridge, Mass., 1979. A történettudományról, l. Hans Jaeger: *Generationen in der Geschichte, Überlegungen zu einer umstrittenen Konzeption*, a *Geschichte und Gesellschaft* 3. évf. 4. kötetében (1977) 429.

riületén tevékenykedő réteg tiltakozásának, s nem az egész társadalmat átható jelenségnek tekintse.⁵

Wohl gondosan és módszertanilag elővigyázatosan kidolgozott elemzése minden elismerést megérdemel. Számos jel utal azonban arra, hogy a generációs konfliktus, legalábbis a weimari Németországban, egy az egyes társadalmi rétegeken és foglalkozási csoportokon túlmenő jelenség volt, amelynek nyilván lényeges szerepe volt a politika alakításában. A konfliktus társadalmi, gazdasági és kulturális kiváltóinak elemzése így a weimari politikai rendszer szerkezeti válságát előidéző mélyebb okok feltárásában nyújthat segítséget. Ezért érdemes külön vizsgálni ezt a szempontot, aminek kapcsán ki kell emelni, hogy az összehasonlítható — elsősorban olaszországi és franciaországi jelenségek — így a generációs kérdéssel kapcsolatos nyílt vita és ennek a szélsőjobboldali tiltakozó mozgalmak általi felhasználása, alapvető szerepet játszottak az alakulóban levő német társadalmi tudatban.

A meglehetősen mechanikus és monokauzális magyarázatok felé hajló Ingélhart-iskola módszerét aligha lehet a Weimari Köztársaság elemzésében hasznosítani, nem is említve azt, hogy az „immateriális értékek” hangsúlyozása a fiatalabb generáció részéről nehezen vezethető vissza arra, hogy ez a generáció a gazdasági fellendülés időszakában lépett a társadalomba, hiszen az 1928 után kulmináló ifjúsági tiltakozó hullám egy olyan társadalomban fejlődött ki, amely 1914-től erős gazdasági nyomás alatt állott, és az inflációs időszak óta gazdaságilag lényegében stagnált. Inkább azokhoz a szempontokhoz kell visszanyúlni, amelyeket Karl Mannheim vetett fel a generációs problémával foglalkozó egykorú elemzésében.⁶ Mannheim különbséget tesz „generációs helyzet” (Generationslagerung), „generációs összefüggés” (Generationszusammenhang) és „generációs egység” (Generationseinheit) között, s ezzel arra utal, hogy a generációs konfliktusok meghatározott társadalmi-kulturális térséghez kötődnek. Az új kihívásokra adott eltérő válaszokról van szó: bizonyos körülmények között egy generációnak a társadalmi-kulturális változásokra aktívan reagáló tagjai olyan mentalitást alakítanak ki, amely túlmutat mind társadalmi helyzetükön, mind politikai hovatartozásukon.

A generációk ilyen értelemben nem egyszerűen meghatározott szempontok szerint különválasztott korcsoportok. Éppen ezért nem is statisztikailag mérhető egységek. Olyan csoportokról van szó, amelyek szubjektív identitását alapvetően az idősebbekkel, a szülők generációjával való szembeállítás adja. Nyugodt társadalmi körülmények között a generációváltás észrevétlenül történik, amennyiben a váltást nem az egyének szintjén, az apa-fiú vagy helyesebben szülő-gyermek konfliktusban követjük nyomon. A felgyorsult társadalmi és politikai változások idején, különösen olyan forradalmi cezúrák esetében, amelyek a társadalmi tudat átrétegződésének irányába hatnak, az individuális generációs konfliktus ösztársadalmilag releváns feszültséggé sűrűsödhet. Ennek oka az, hogy a politikai szocializáció, amelynek a későbbi felnőttek társadalmi alapbeállítottságát meghatározó, formáló erőt tulajdonítunk, tipikusan eltérő ösztársadalmi körülmények között megy végbe. Az első világháborút ilyen cezúrának tekinthetjük. Azok beállítottsága, akik politikai

⁵ Wohl, *The Generation of 1914*, 205, 208—9.

⁶ *Karl Mannheim: Das Problem der Generationen*, a *L. v. Fricdeburg: Jugend in der modernen Gesellschaft*, Köln/Berlin 1965. c. könyvben; lásd még *Mannheim: Wissenssoziologie*; eredetileg a *Kölner Vierteljahrshefte* 7. évf. 2—3-as számában (1928—29).

világnézetüket 1914 előtt alakították ki, rendszerint különbözik azokétól, akik a háborús és a háborút követő időszak sivárabb körülményei között nőttek fel.

A generációk közötti feszültség ezen formája, egy objektívan érzékelhető szociálkulturális folyamat következtében nagyban felerősödött, ami egyrészt — különösen a fejlett iparosodás időszakában — a gyors társadalmi és technológiai változásokra, másrészt pedig az „ifjúkor” sajátosságaira vezethető vissza. Az előrehaladott munkamegosztás és gépesített ipari társadalom megkövetelte a nevelést és a szakmai képzést szolgáló életszakasz meghosszabbítását. Az átlagos életkor meghosszabbodása növelte a fiatalok és az idősek tapasztalatai közötti feszültséget. A technikai haladás megakadályozta azt, hogy az apa jártasságát közvetlenül elsajátíthassa a fiú, az apák egyre inkább értéktelennek bizonyultak a foglalkozások tartalmának, képzési követelményeinek változása miatt. Az iparosodás által kiváltott belső vándorlás korán elválasztja a fiatalat a családtól. Az iskola, a tanulási időszak és nem a család lett a társadalmasítás legfőbb tényezője.⁷

Ami a német fejlődést illeti, a gyorsan növekvő belső vándorlason túl figyelemre méltó a fiatalok kifejezetten domináns jelenléte a létrejött városi központokban, amit a 70-es évek kezdetétől még tovább erősít a demográfiai tényező, a népesség aránytalan növekedése, és ami az össznépesség egyértelmű fiatalodásában csapódik le.⁸ Ez különösen az ipari munkásság körében figyelhető meg. Mindez nem maradt hatás nélkül a szervezett munkásmozgalomra, amely részben új agitációs formákat fejlesztett ki, részben pedig szembe kellett néznie a fiatal, többnyire szervezetlen munkások újfajta harciasságával. Társadalmi szempontból ez a tanoncproblémában csapódott le, ami Németországban a századfordulóra létrejött szocialista ifjúsági mozgalom kiindulópontjává vált.⁹ Jellemző módon, a dolgozó ifjúság politikai beleszólási jogok iránti követelését az SPD és a Szabad Szakszervezetek funkcionáriusai bizalmatlansággal fogadták. Az 1908-as Birodalmi Egyesületi Törvény segítséget nyújtott nekik abban, hogy a követelődző ifjúságot, amely hajlott a jobb- és baloldali radikalizmusra és a pártapparátus által bizalmatlanul nézett aktivizmusra, messzemenően megszelídítsék.

Az ifjúsági probléma előtérbe kerülése a század eleji német társadalomban elsősorban a polgári ifjúsági mozgalom létrejöttében tükröződik. Kifejeződésre jut abban az új törekvésben is, hogy a fiatalabb nemzedéket megnyerjék a pártok számára. Ezt szükséges feladatnak érezték és ifjúsági politikai szervezeteket hoztak létre, köztük a haderő erősítését szolgáló *Jungdeutschlandbund*-ot, amely 1914-ben 750 000 tagot számlált.¹⁰ A „pártok harca az ifjúságért” jelszót a századforduló után hirdették meg.¹¹ Az ifjúsági gondozás és az ifjúsági törvényhozás irányában tett első lépések is azt mutatják, hogy az

⁷ Vö. *Friedrich Tenbruck*: *Jugend und Gesellschaft: Soziologische Perspektiven*, Freiburg 1965². — *Gillis*, *Jugend und Gesellschaft*, 109. — *Wohl*, 206.

⁸ L. *Klaus Tenfelde*: *Großstadtjugend in Deutschland vor 1914; a Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 69. kötetében (1982) 195.

⁹ Vö. *Alex Hall*: *Youth in Rebellion: The Beginnings of the Socialist Youth Movement in Wilhelmine Germany*. *Richard J. Evens*: *Society and Politics in Wilhelmine Germany*, London 1978. c. kötetben, 442.

¹⁰ L. *Peter D. Stachura*: *The German Youth Movement 1900—1945. An Interpretative and Documentary History*, London 1981. 69., 77.

¹¹ *Thomas Nipperdey*: *Jugend und Politik um 1900. A Walter Ruegg: Kulturkritik und Jugendkult*, Frankfurt 1974. kötetben 87.

ifjúság, mint társadalmi tényező a nyilvánosság előtt ismert volt.¹² Ezzel párhuzamosan zajlott le a reformpedagógia áttörése (az előfutárok tevékenysége az évszázad első harmadába nyúlik vissza), amely a pusztai társadalmi beilleszkedéssel és hagyományok ápolásával szemben az individuum kiteljesedését állította előtérbe.

A polgári ifjúsági mozgalom — amely specifikus német jelenség és avval függ össze, hogy a polgári művelődési hagyományok nagyfokú idealizmussal itatták át a középrétegeket — azt jelzi, hogy az ifjabb generáció tudatosan szakított a századeleji német társadalomra jellemző társadalmi és politikai magatartási formákkal. Félreismerhetetlen összefüggés van a korabeli életreformmozgalmak, az életfilozófia, a neokantianizmus, a nietzschei kultúrkritika (ez közvetetten Rousseau természetkultuszát keltette ismét életre), és a nevét Fidus „Die Jugend” (Az ifjúság) c. folyóiratától kapott Jugendstil (magyarul: szecesszió) között. Bizonyos, hogy az ifjúsági mozgalom, amely nagypolgári háttérrel rendelkező gimnazistákból és diákokból verbuválódott, társadalmi szemszögből nézve ezoterikus csoport maradt. Elfordulása a vilmosi korszak biztonságától, egy gépiesnek tetsző polgári civilizáció haladásba vetett hitétől, egyértelmű elkülönülése a korszak tekintélyuralmi és militarista tendenciáitól, az individualisztikus értékek hangsúlyozása vitathatatlanul emancipatív funkciót kölcsönzött a mozgalomnak, bár ugyanakkor itt a politikai-társadalmi valóságtól való részbeni menekülés is szerepet kapott.¹³

Az ifjúság igénye a felnőtt-től elkülönülő saját világra, sőt Heinrich Wynekens hatása következtében elkülönülő „ifjúsági kultúrára”, újfajta tudatállapotot mutat. A civilizáció-kritika és az életforma hatására a fiatal generációt áthatotta egy új társadalom létrehozására vonatkozó elképzelés. Ez a társadalom az érdekek harca és az anyagi értékorientáció helyébe egy idealisztikus értékeken nyugvó közösséget kívánt létrehozni. Ez a német „befelé fordulás” a polgári műveltség kultúrkonfliktusának kifejeződése volt, ami Dilthey, Simmel és Natorp filozófiai írásaiban, valamint Tönnies és Max Weber szociológiájában tükröződött. Abból az ellentmondásból származott, ami a hagyományos és ugyanakkor formalizált idealisztikus normarendszer és a polgárságnak az anyagi és katonai státuskritériumokhoz való tényleges igazodása között fennállt.¹⁴

Az 1914-es háborús élmények és a háborús tapasztalatok hatására ez a mozgalom egyrészt kiszélesedett, másrészt sokszínűen rétegződött. Az ifjúsági mozgalmak háborús önkéntesei, akik igyekeztek fenntartani egymáshoz fűződő kapcsolataikat, szembekerültek azzal a valósággal, aminek semmi köze nem volt az 1914-es eszmék ideológusai által propagált „fennkölt” emberideálhoz. Walter Flex *Der Wanderer zwischen beiden Welten* c. sokat olvasott írása fejezte ki a fronton szolgáló generáció mély identitásválságát, mivel ez a generáció elszakadt a hazug korabeli frazeológiától, és frontélményeiben korántsem a szociális és katonai rangokon túlmutató közösség iránti vágyának beteljesülését látta. A „háborús élmények”-nek Ernst Jürgens, Franz Schai-

¹² Az ifjúsági törvényhozást illetően többek között l. *Berthold Simonsohn: Jugendkriminalität, Strafjustiz und Sozialpädagogik*. Frankfurt 1969.

¹³ *Ulrich Aufmuth: Die deutsche Wandervogelbewegung unter soziologischem Aspekt*. Göttingen 1979.

¹⁴ Vö. K. *Scemkus: Gesellschaftliche Bedingungen zur Entstehung der deutschen Jugendbewegung*. In: *Ruegg, Kulturkritik* 44—5. — *Theodor Wilhelm: Der geschichtliche Ort der deutschen Jugendbewegung*, In: *Grundschriften der deutschen Jugendbewegung*, Köln 1963. 50.

wecker és mások írásaiban érvényesülő későbbi heroizálása egyáltalán nem felel meg az első világháború lövészárkaiban szerzett kijózanító és depressziós tapasztalatoknak.¹⁵

A háború következtében éppen a fiatal generáció szinte euforisztikus odaadással remélte az alapvető szociális és kulturális változásokat. A „társadalmi békére”, a „porosz szocializmus-ra” vonatkozó ígéretekkel, az igazi „nemzeti népközösség” kilátásba helyezésével kapcsolatos remények azonban nem váltak valóra. A fiatalság erre elkeseredéssel és kiábrándultsággal reagált, ugyanakkor kialakult bennük az a meggyőződés, hogy a fiatal generáció feladata lesz a társadalom alapokig menő megújítása.¹⁶ Ezek az elképzelések széles körben elterjedtek. Moeller van den Bruck írása, a *Recht der jungen Völker* éppúgy tükrözte ezt, mint a többi neokonzervatív írás, amelyben az ifjúság mítosza nagy teret kapott.¹⁷

A háborús évek előtti apolitikus magatartás helyébe most a fiatalok által vezetett ifjúsági mozgalom erősebb politikai elkötelezettsége lépett. Az 1918 novemberi összeomlás a különböző politikai elkötelezettségű fiatalok számára az újjáépítés lehetőségét jelentette. „A fegyverszüneti időszak álomországában”, mint ahogyan Ernst Troeltsch ezt az időszakot nevezte,¹⁸ a háború előtti társadalom elutasítása a jövőre vonatkozó euforikus várakozásokhoz kapcsolódott. A településmozgalmak és a vidéki kommunák,¹⁹ az ifjúsági mozgalmak azon céljainak közvetlen megvalósulásai voltak, amelyekben a különböző irányzatokat képviselő csoportok az anarchista ifjúságtól a kommunista ifjúsági mozgalmon, a szocialista hofgeismari körön, a szociál-liberális leuchtenburgi körön és a Szabadnémet Ifjúságon keresztül a jobboldali völkisch csoportokig — lényegében egyetértettek.²⁰ Az állam elvont elvével a szerves népiség gondolatát, a kisméretű nemzeti állammal a föderatív felépítésű birodalmat állították szembe.

Valamennyi koncepció megegyezett abban, hogy messze elrugaszkodtak az ipari társadalom szociális és gazdasági adottságaitól. A német politikai hagyományt követve és neoromantikus eszmék hatása alatt abból indultak ki, hogy a társadalom lényegét tekintve konfliktusmentes. Jellemző módon — csak a hangsúly erősségében tértek el e szempontból a különböző csoportok — kérdéses volt számukra a pártok szerepe, amelyeket kizárólag partikuláris érdekek képviselőiként fogtak fel. 1921-ben Harald Schultz-Hencke, a *Freideutsche Jugend* tagja nagy figyelmet keltő cikket jelentetett meg, ami kilátásba helyezte, hogy „az ifjúság túlteszi majd magát a pártokon”. „A jövő pártja”, a

¹⁵ Eric C. Leed: *No Man's Land, Combat and Identity in World War I*, Cambridge 1979. 92, 146—7.

¹⁶ Willibald Karl: *Jugend, Gesellschaft und Politik im Zeitraum des Ersten Weltkrieges*. München 1973. 156.

¹⁷ L. Joachim Potzold: *Wegbereiter des deutschen Faschismus. Die Jungkonservativen in der Weimarer Republik*. Frankfurt 1978. Különösen 92.

¹⁸ Ernst Troeltsch: *Spektator-Briefe. Aufsätze über die deutsche Revolution und die Weltpolitik 1918/22*. Neuausgabe Aalen 1966. 69.

¹⁹ Ulrich Linse: *Lebensformen der bürgerlichen und proletarischen Jugendbewegung*, In: *Jahrbuch des Archives der Jugendbewegung* 10. kötet (1978). — *Uő.*: *Die Kommune der deutschen Jugendbewegung: Ein Versuch zur Überwindung des Klassenkampfes aus dem Geist der bürgerlichen Utopie*. München 1973.

²⁰ Jakob Müller: *Die Jugendbewegung als deutsche Hauptrichtung neokonservativer Reform*. Zürich 1971. — Felix Raabe: *Die bündische Jugend. Ein Beitrag zur Geschichte der Weimarer Republik*. Stuttgart 1961. Az ifjúsági mozgalmakról általában Walter Z. Laqueur: *Young Germany. A History of the German Youth Movement*. London 1962.

szerző szerint „mindazokat össze fogja kapcsolni, akik már ma ugyanúgy éreznek, akik számára az egész és nem saját maguk a fontos”.²¹ Az a mítosz fogalmazódik itt meg, amely szerint a „fiatal generáció” lesz az, amely a weimari pártállamot legyőzi és Németország jövőjét felépíti. Hans Zehler, a „Tat” szerkesztője 1928-ban megjegyezte, hogy amennyiben a „fiatalok frontjának fegyverszűnetet sikerülne létrehozni a pártok között, akkor ezek automatikusan kapitulációra lennének kényszerítve”.²²

A szövetségbe tartozó fiatalok döntő többsége, akik az egyesítési törekvések megghiúsulását követően a húszas évek elején egy sor kisebb szervezetben tömörültek, mereven szembeálltak a parlamentáris rendszerrel.

A háborús generáció számos tagja csatlakozott a szabadcsapat-mozgalomhoz, ami tevékenykedési lehetőséget nyújtott számukra.²³ Az egyetemista szabadcsapatok aktívan részt vettek a Felső-Sziléziáért folyó harcban. Egyes, a szövetségből kivált csoportok találtak módot arra, hogy konstruktívan tevékenykedjenek a politikai rendszer keretein belül. Így pl. az Ifjúnémet Rend (*Jungdeutscher Orden*), a köztársaságot, és a nyugati hatalmakkal való együttműködés álláspontján volt, a „mechanikus” parlamentizmust pedig egy széles nemzeti közösségtudaton alapuló elit vezérkarral törekedett felváltani.²⁴ Csupán egy kisebbség távolodott el a radikális völkisch tábor felé, bár „népi”, sőt részben antiszemita hangokat már a háborút megelőző időszakban is lehetett hallani. A polgári ifjúsági szövetségek zöme, így a német szabadcsapatok is, messzemenően apolitikus irányba fordultak.

A fiatalabb generáció azon képviselői is, akik a politikai pártok ifjúsági szövetségeiben tevékenykedtek vagy — mint a leuchtenburgi kör²⁵ — a Köztársaságot pozitívan értékelték, messzemenően elszigetelődtek, a funkcionáriusok apparátusa, amely kizárólag idősebbekből állt, háttérbe szorította őket. Ennek sok oka van, nem lehet egyszerűen az ifjúság túlzásokra hajlamosságára visszavezetni. A háborús tapasztalatok valamennyi táborban felfokozott reményeket ébresztettek egy szekuláris társadalmi változás iránt. Ez érvényes volt azokra a fiatalokra is, aki a sztrájkmozgalmakban 1917-től kezdve jelentős tolóerőt képviseltek. Az idősebb alkalmazottaktól nem csak abban különböztek, hogy nem rendelkeztek tapasztalatokkal a szakszervezeti tevékenységről és nem értették, mi a szívós és hosszútávú szakszervezeti tevékenység jelentősége a bérből élők érdekeinek megóvása szempontjából. Új, értékes perspektívákat kerestek, a tőke és a munka egyenlőségét akarták elérni, nem elégedtek meg a szakszervezeti harc kisebb, fokról fokra előrevivő eredményeivel. A szocialista társadalom víziója részükre a közvetlen célt jelentette. Megszabadultak a gazdasági kvietizmustól és a szakszervezeti fetisizmustól, ami a szociáldemokrata vezető réteg gondolkodására jellemző volt. A szocializmus antropológiai dimenziója volt számukra a feltétlenül elérendő cél.²⁶

²¹ Harald Schult-Hencke: Die Überwindung der Parteien durch die Jugend. In: Werner Kindt (Szerk.). Grundschriften der deutschen Jugendbewegung. Düsseldorf 1963. 354. L. még Raabe, Bündische Jugend, 108.

²² Hans Zehler: Ein Vorschlag der Verbände. A Die Tat 20. kötet (1928), 125.

²³ James M. Diehl: Paramilitary Politics in Weimar Germany. London 1977.

²⁴ A. Kessler: Der Jungdeutsche Orden in den Jahren der Entscheidung, 1. kötet: 1928—1930; 2. kötet: 1931—1933. München 1975—76.

²⁵ F. Borinski, H. Grimm, E. Winkler, E. Wolf: Jugend im politischen Protest. Der Leuchtenburgkreis 1923—1933. Frankfurt 1977.

²⁶ Dick Geary: European Labour Protest 1848—1938. London 1981. 123—4. L. még Tenfeld 214—215.

Nem csoda, hogy az SPD és a KPD pártapparátusa nehezen tudta ellenőrzése alá vonni ezeket az ifjúsági kezdeményezéseket, amelyek nem voltak mentesek az aktivista voluntarizmustól. Az ifjú szociáldemokraták külön szervezete az SPD-n belül állandó konfliktusok forrása volt. A baloldali hannoveri és a hofgeismari kör — ez utóbbira hatottak legerősebben az ifjúsági mozgalmak eszméi — beilleszkedni sem tudott.²⁷ A pártvezetőség bizalmatlanul figyelte a republikánus beállítottságú fiatalok között igen népszerű „Reichsbanner” és „Eisener Front” fellépését. Az SPD fiatalabb generációjának képviselői hol a jobboldali, hol pedig a baloldali ellenzék soraiba álltak a pártvezetőség kiábrándító kvietista politikájával szemben. A csalódást okozó 1931-es lipcsei pártkongresszust követően sokuk megvált a párttól és az SPD-hez csatlakozott. Hasonlóképpen szembeszegült a fiatal generáció a kommunista apparátus bürokratikus megmerevedésével, és inkább a KPD-n kívüli apró radikális csoportokban jutott vezető szerephez, bár a KPD az SDP-hez képest lényegesen sikeresebben fáradozott azon, hogy a fiatal generációt bevonja a Vörös Front körüli harcokba, a KJVD-be és más fiatalokhoz közel álló szövetségbe tömörítse.²⁸

Jellemző módon a fiatal ellenzékiek a jobb- és a baloldalon egyaránt egyértelműen abban, hogy az SPD-n belüli demokratizmus a fokozódó bürokrácia és a fizetett funkcionáriusok uralma révén a demokratizmus karikatúrájává vált. Ténylegesen a fiatalok részvételi és karrier lehetőségei a párton belül igen korlátozottak voltak. Egyértelműen mutatja ezt a pártvezetőség és a parlamenti frakció elöregedése; amikor 1931-ben a pártvezetőség bizonyos fokú fiatalítását tűzték célul, előnyben részesítették a jól bevált funkcionáriusokat, akiknek valójában nem volt kapcsolatuk a fiatalabb generációhoz. A fiatalság elhanyagolása a tagság rendkívüli elöregedéséhez vezetett. A 25 éven aluliak két és félszer kisebb arányban képviseltették magukat a pártnban, mint az össznépességben.²⁹

A köztársaság vezető rétegeinek elöregedése általános jelenség volt. Joggal helytelenítette Theodor Haubach a válaszfalat, ami Németországban az „állami politikai testületet és a fiatalság közé emelkedett”.³⁰ 1928-tól kezdve — az első ilyen mozzanat Walter Lambach rebellis javaslatára — olyan törekvésekre került sor, amelyek a polgári középréteget a fiatalabb nemzedék bevonásával próbálták a széteséstől megmenteni. A Jungdeutscher Orden és a DDP a Deutsche Staatspartei-ként való egyesülése, valamint a Volkonservative Vereinigung megalapítása megkésett próbálkozások arra, hogy az ifjúságot visz-

²⁷ *Martin Martiny*: Sozialdemokratie und Junge Generation am Ende der Weimarer Republik, — *Wolfgang Luthart*: Sozialdemokratische Arbeiterbewegung und Weimarer Republik. Materialien zur gesellschaftlichen Entwicklung, 2. kötetében. Frankfurt 1978. 56.

²⁸ *Hans Mommsen*: Die Sozialdemokratie in der Defensive: Der Immobilismus der SPD und der Aufstieg des Nationalsozialismus. In: *H. Mommsen*: Sozialdemokratie zwischen Klassenbewegung und Volkspartei. Frankfurt 1974. 123.

²⁹ *Richard N. Hunt*: German Social Democracy 1918 to 1953. Chicago 1970². 106. — *Stachura*, Youth Movement, 104.

³⁰ *Neue Blätter für den Sozialismus*, 1. kötet (1930), 301. — *Vö. Theodor Haubach*: Die Generationenfrage und der Sozialismus. Soziologische Studien zur Politik, Wirtschaft und Kultur der Gegenwart. Alfred Webernek ajánlva. Berlin 1930. 106.

szanyerjék a Köztársaság számára.³¹ Már a háborúból visszatérők generációját sem lehetett valójában integrálni. A háborús élmények által táplált elvárásaikban alapvetően csalatkoztak, jó részük ahhoz az „lveszett generációhoz” tartozónak érezte magát, amelynek nem volt lehetősége világa formálására. A háború utáni generáció, amely a túlzottan romantikus és nacionalista front-harcos-mítosz tényleges hordozója volt, 1928-tól kezdve felhagyott politikai passzivitásával, azonban — kevés kivételtől eltekintve — még nem tudta magát a köztársasággal azonosítani.

Ernst Niekisch ebben az összefüggésben a „modern ifjúság tiszteletlenségéről” beszélt, azokéről, akik „a régi generáció csődjének tükrözői”.³² Utmann von Elterlein a „19. század végének emberei” és a „20. század eleji emberek” közötti különbséget hangsúlyozta: annyira idegenül állnak egymással szemben, hogy kétségbe lehet vonni egy néphez való tartozásukat.³³ Ernst Günther Gründel a „régii generáció teljes világának végleges csődjéről” beszélt.³⁴ Gregor Strasser az NSDAP számára hasznosította az „ifjú nemzedék” mítoszáat. A köztársaság híveivel szembeni fő ellenvetése az, hogy „ezek ugyanazok, akik a háború és a forradalom, a megrázkódtatás és az újrakezdes előtt voltak” — egy egész generáció véleményét fejezte ki.³⁵ A szocialista táborban a parlamentarizmus latens kritikája hasonló elképzelésekből fakadt, elutasították az azonosulást a Köztársaság jelenével, mindenütt a szocializmus kivívását követelték, a demokráciát csak átmeneti szakasznak tekintették.³⁶

Ez a valamennyi politikai táborra jellemző alaphangulat azt tükrözte, hogy a weimari rendszer politikai erői hamar visszatérnek a háború előtti ideológiai pozíciókhoz. Így nem tudtak olyan perspektívát állítani az ifjúság elé, amellyel érdemes lett volna azonosulni. Goebbelsnek az „öszülök köztársaságára” történő felesküdése éppen a weimari elit ezen érzékeny pontját találta el.³⁷ A fiatal generáció politikai csoportosulás iránti igénye, ezért általánosan, főleg a polgári ifjúság körében fellelhető tendencia volt: az ifjúság mítosza éppen a bal- és jobboldal politikai szembeállításának relativizálását szolgálta. Jó példa erre a nemzeti bolsevisták csoportja. Az önkéntes munkaszolgálat és a munkatábor-mozgalom propagálása a köztársaság utolsó éveiben szintén a merev osztályantagonizmusnak a fiatal generáció részéről történő feloldását célozta.³⁸

Ezek az elképzelések különösen nagy mértékben találtak talajra a „Tat”-körben. Amikor 1930-ban kirajzolódott egy olyan tendencia, ami a fiatalabb

³¹ *Larry E. Jenes: The Dying Middle: Weimar Germany and the Fragmentation of Bourgeois Pontics. In: Central European History V. (1972), 38. és Sammlung oder Zerspitterung? Die Bestrebungen zur Bildung einer neunten Mittelpartei in der Endphase der Weimarer Republik. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 25 (1977) 265.*

³² *Ernst Niekisch: Hitler — Ein deutsches Verhängnis (1932), 3. kiadás. Berlin 1979. 20.*

³³ *Absage an den Jahrgang 1902 a Die Tat, 22. kötet (1930) 202.*

³⁴ *Ernst Günther Gründel: Die Sendung der Jungen Generation. München 1932. 39.*

³⁵ *Gregor Strasser: Macht Platz, ihr Alten! A szerző Kampf um Deutschland c. könyvében. Reden und Aufsätze eines Nationalsozialisten. München 1932. 171.*

³⁶ *Mommsen, Sozialdemokratie, 111.*

³⁷ *Joseph Goebbels: Die zweite Revolution. Briefe an Zeitgenossen. Zwickau 1926. 5—6.*

³⁸ *Eugen Rosenstock: Die Arbeitslager in der Erwachsenenbildung. Berlin 1930. — Karl Bühler: Die pädagogische Problematik der Freiwilligen Arbeitsdienstes. Phil. Diss, Aachen 1978.*

generációnak a politikai középpártokba való reintegrációjára utalt, Hans Zehrer kiadta a jelszót: „Vigyázat, ifjú front! Maradjatok kívül!”³⁹ Emögött az a különben elterjedt elképzelés állt, hogy a háborús generáció még mindig aktív tagjai és a háború utáni generáció együttesen egy „harmadik front” kialakítására képes, ami a pártviszonyoktól és érdekektől távol tartva magát, alkalmas az áhított új társadalom létrehozására. Az ezt a célkitűzést népszerűsítő neokonzervatív értelmiség itt nem az NSDAP-ra gondolt, amely tagjainak életkorát tekintve, éppen az „ifjúsági mítosz” tudatos propagálása révén tűnt szélsőségesen ifjúsági mozgalomnak. Jóllehet, Gründel szerint, az NSDAP a fiatalabb nemzedék háborús élményeinek első megfogható eredménye,⁴⁰ de még ő is ezt a pártot is csak átmenetinek tekintette, mivel az NSDAP nem volt eléggé mentes a pártmozgalmi visszásságoktól. A „harmadik”, illetőleg mint ahogyan néhol emlegették, a „negyedik front” feltörését a „Tat”-kör a 40-es évekre várta.⁴¹

A „szellemi” forradalom ilyen jellegű elképzelése, az „ifjú nemzedék” magához térése ennek az áramlatnak a nemzeti szocializmustól való minőségi különbségét igazolja. Míg a „harmadik front” létrehozásától elzárkóztak, az NSDAP nem riadt vissza attól, hogy egyrészt hasznosítsa a maga számára az „ifjúsági mítoszt”, másrészt ugyanakkor a kívánt mozgósítást modern szervezési technikákkal segítse elő. A külsődleges ideológiai hasonlóságok dacára az ifjúsági mozgalomnak még „völkisch” szárnyához tartozó része is különbözött az NSDAP-tól: határozottan más elképzelésük volt a kulturális értékekről. Figyelmet érdemel, hogy a szövetséghez tartozó ifjúság vezetőinek többsége elhatárolta magát a nemzeti szocializmustól, és közülük sokan később részt vettek az ellenállásban.⁴²

Mindamellet a polgári ifjúsági tiltakozás nagymértékben hozzájárult ahhoz az újat áhító nemzeti közhangulathoz, amelyben Adolf Hitler hatalomra juthatott. Az emócióktól átítatott politikai nyelvezet iránti igény és az ifjúsági mozgalom erősen irracionális színezetű eszméi kétségkívül közrehatottak abban, hogy nem tudott kiépülni megfelelő politikai ellenzék az NSDAP-val szemben. A szövetségi mozgalom mindössze a szervezett ifjúság 2,1%-át tömörítette, ugyanakkor azonban erősen hatott a felekezeti ifjúsági szövetségekre és a szocialista ifjúság egy részére is. A felnövekvő intellektuális elit fontos részét képviselte, fellépése ezért jól jelzi a fiatal generáció aktív tagjainak beállítottságát. Tény, hogy a polgári ifjúsági mozgalom hozzájárult a köztársasági rendszer hatalmának aláaknázásához. Ugyanakkor az ideológiai hasonlóság ellenére legalábbis látens ellenzéket jelentett a későbbi prezidiális kormányok számára. A választói korhatár felemelése bizonyára nem jelentett meg-

³⁹ Achtung, Junge Front! Draussen bleiben! A Die Tat 21. kötetében (1929), 925. Vö. Klaus Fritzsche: Politische Romantik und Gegenrevolution. Fluchtwege in der Krise der bürgerlichen Gesellschaft: Das Beispiel des Tatkreises. Frankfurt 1976.

⁴⁰ L. Gründel, Sendung, 420.

⁴¹ Vö.: Leopold Dingräve (Wilhelm Eschmann írói neve): Wo steht die junge Generation. Jena 1931. 13—14., 34—35., 54., 1. még Raabe, 109—110., 112.

⁴² Vö.: Michael H. Kater ellentmondó állásfoglalásait: Bürgerliche Jugendbewegung und Hitlerjugend in Deutschland von 1926 bis 1939. Archiv für Sozialgeschichte 17. kötet (1977), 127—174. — Stachura, Youth Movement, 65—66. — Raabe, Bündische Jugend, 152. L. továbbá J. Götz: von Olenhusen: Die Krise der jungen Generation und der Aufstieg des Nationalsozialismus. Jahrbuch des Archivs der deutschen Jugendbewegung, 12. (1980) kötet.

oldást a mélyen fekvő politikai bizalmi válságra, s ez az NSDAP számára közvetve jól jött.⁴³

A weimari társadalomra jellemző volt, hogy minden szinten vita tárgyát képezte az ifjúságnak a társadalomban elfoglalt helye. A szellemtudományok, a kortárs irodalom és költészet, leginkább a neveléstudomány és a pszichológia foglalkozott állandóan a generációk közötti kapcsolatokkal.⁴⁴ A weimari kultúrának ez az alapvető jellemzője, néhány kritikus szerint elterjedt divatjelenség volt, ugyanakkor több is ennél. Tükrözte a társadalom és a politikai rendszer mély bizonytalanságát az ifjabb nemzedékekkel való kapcsolat kiépítését illetően, jóllehet az ifjúsági törvényben, a büntetőjogban, a nevelés- és szociálpolitika terén nem hiányzott az a törekvés, hogy a felnövekvő generáció igényeit a korábbiaknál fokozottabb mértékben vegyék figyelembe. Ez azonban már nem tudta áthidalni azt a szakadékot, ami a köztársaság és a fiataljai között, alapjában véve az első világháború örökségeként keletkezett.

Bizonyára fel lehet tenni azt a kérdést, hogy vajon a köztársaság nagyobb sikerek esetén erősebben be tudta volna-e vonni a fiatalokat? Az ifjúsági probléma azonban minden bizonnyal csak szerény szerepet kapott a köztársaság szerkezeti válságának és szétesésének okozói között. A németországi demokrácia útjában álló, csaknem megoldhatatlannak tűnő akadályok a generációs konfliktusban jól érzékelhetően mutatkoznak meg. A társadalmi rend alapvető válságának itt feltáruló okai az imperializmus kifejlődésével állnak összefüggésben. Az első világháború pszichológiai hatásai tartósan fokozták a háború okozta társadalmi átalakulást. Mélyreható szakítás zajlott le a hagyományokkal, s mivel a novemberi forradalom és a köztársaság létrehozása a hagyományos elit állását valójában nem érintette, e szakítás következményei, némi fáziskéséssel, generációs problémával összefüggésben jelentkeztek.

A generációs tiltakozás és a generációs konfliktus forrása egy korszakelhatároló jelentőségű társadalmi konfliktushelyzet. A császári birodalomban megkezdődött és az első világháború alatt lappangó válság a Weimari Köztársaság nehéz politikai és gazdasági feltételei közötti politikai stabilizáció során megerősödött. Ezért nem egyszerűen a felépítményben bekövetkezett értékalakulásról van szó. Innovációs impulzusok, Weimar esetében a háború társadalmi és pszichológiai hatásai, ezeket az effektusokat átmenetileg jelentősen felerősítették és ez a fennálló politikai rendszer legitimitációjának megkérdőjelezéséhez vezetett. Az „ifjúsági forradalom” mítosza ugyanakkor az NSDAP mint tömegmozgalom áttörését elősegítette.

Hasonló — ha nem is ilyen intenzitású — destabilizáló effektusokat figyelhetünk meg a második világháború utáni időszakban. A Szövetségi Köztársaságban a parlamenten kívüli ellenzék és a diákmozgalom a különböző generációk közötti diszparitásból eredeztethető.⁴⁵ Számos bizonyíték hozható fel ama nézet mellett, mely szerint a generációk eltérő mentalitása éppen a rendkívül mobil ipari társadalmakban érdemel különös figyelmet. Abban a pillanatban, amikor a politikai rendszernek nyilvánvaló nehézségei támadnak ab-

⁴³ Vö. a belügyminiszter, Freiherr v. Gayl az 1932. augusztus 11-i alkotmányünnep alkalmából mondott beszédét. Schulthes' Europäischer Geschichtskalender 73 (1932) 139.

⁴⁴ *Barbara Stambolis: Der Mythos der jungen Generation. Ein Beitrag zur politischen Kultur der Weimarer Republik.* Phil. Diss. Bochum, 1982. Kézirat.

⁴⁵ Rövid áttekintés az NSZK generációs kérdéseiről: *M. Rainer Lepsius: Wahlverhalten, Parteien und politische Spannungen.* Politische Vierteljahrsschrift 14. (1973) 300.

ban, hogy az utána következő generációt normatív alapelveiről meggyőzze, e rendszer máris mélyreható legitimitációs válságban találja magát. A válság leküzdhető erőszakos módszerekkel, demokratikus közegben azonban a válság megteremtheti a fiatalabb nemzedék részvételének, politikai és társadalmi érvényesülésének lehetőségét, akár a hatékonyság csökkenésének és külpolitikai rizikóvállalásának az árán is. Ugyanakkor súlyosbodó kül- és belpolitikai problémák okozta nyomás azt is eredményezheti, hogy a fiatalabb nemzedék előtt bezárulnak a kapuk. A weimari tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy egy ilyen lépés fatális következményekkel járhat.

Hans Mommsen: Generation Conflicts and Youth Revolts in the Weimar Republic

The study deals with a so far quite neglected subject of social history, the role of generation conflicts in social development. Historians' interest evolved in this topic after the 1968 student revolts. Contrasting his views with other approaches the author sets forth that under certain circumstances the members of a generation actively responding to the challenges of social and cultural changes develop a mentality which is independent of their social status and political convictions. In this sense generations are not simply age-groups, their subjective identity appears in an opposition to the elder generation, that of their parents.

This thesis is propounded through an analysis of the social composition and ideology of a number of youth movements and organizations at the time of the Weimar Republic. It is pointed out that in Germany the protest of the bourgeois youth movements greatly contributed to the atmosphere of longing for renewal in which Hitler could seize power. The author also refers to a current aspect of the problem: the extra-parliamentary opposition and the student movements in the Federal Republic of Germany are consequences of the disparity of generations. The experiences of the Weimar Republic warn us: if a society wants to avoid crisis, the ways and means for a fast integration of the new generations have to be found.

X. Моммсен: Противоречия между поколениями и молодежные волнения в Веймарской Республике

Статья поднимает редко тронутый вопрос общественной истории а именно: влияние на формирование общества противоречий между разными поколениями. Историки обратили внимание на эту проблематику в связи со студенческими волнениями 1968 года. В конфронтации с другими мнениями автор открывает свою позицию по которой: на общественно-культурные изменения активно реагирующие члены одного поколения в определенных обстоятельствах могут иметь такой ментальный образ, который показывает больше, чем есть свое общественное положение и политическое место свое. В таком смысле поколения являются не просто возрастной категорией; их субъективная идентичность в основном получается на почве их сопротивлений старикам, поколениям родителей.

Такое положение автором освещен в анализе идеологии и общественного состава разных молодежных организаций Веймарской Республики. Автор пришел к заключению, что протест буржуазной молодежи в значительной степени играл роль в той атмосфере национального желания обновления, в которой Гитлер мог прийти к власти. Автор каснул и актуальной стороны проблемы, так как он считает, что генезис внепарламентской оппозиции и студентского движения можно разными поколениями ФРГ. Веймарские опыты призывают общества, желающие избежать кризис, к имению способа скорейшей интеграции новых поколений.